

مقدمه

با آنکه در زمینه روش پژوهش و نگارش پایان‌نامه مطالب فراوانی به فارسی تألیف یا ترجمه شده است اما هنوز زمینه‌های مبهم به‌ویژه در نحوه اجرای آن برای تهیه پایان‌نامه و رساله وجود دارد. مطالب نوشته شده عمدتاً ناظر به نحوه نگارش پایان‌نامه، انواع پژوهشها، تفاوت روشها و سازوکارهای جمع‌آوری اطلاعات، کاربرد مسائل آماری و پژوهش عملیاتی و مانند آن است.

به نظر نگارنده تاکنون در موارد فوق و نیز روابط دانشجو و استاد، و هر دوی آنها با کارگروه (کمیته) تحصیلات تکمیلی و یا کارگروههای با وظایف مشابه، نحوه شروع تدوین پایان‌نامه و مراحل انجام آن، و مشخصات طرح پیشنهادی تحقیق (پروپوزال) برای اینکه زودتر به تصویب برسد، تنظیم وقت برای اجرای پایان‌نامه، نقش استاد راهنما و مشاور و داور و مسئولیتهای آنها، و نیز شکل برگزاری جلسه دفاع از پایان‌نامه و مسائل مشابه آن، پژوهشی مستقل صورت نگرفته است. با آنکه کارهای پراکنده فراوانی انجام شده اما به نظر می‌رسد هنوز در این زمینه جای کار هست و می‌توان برای سهولت کار اجرای پایان‌نامه و رساله و کاهش اضطراب دانشجو توصیه‌هایی کرد و راهنمای جامعی در اختیار دانشجویان قرار داد. البته پاره‌ای از این موارد ممکن است به عنوان آیین‌نامه‌های اجرایی و راهنماهای آموزشی در هر دانشگاهی وجود داشته باشد، اما تعدد و تکرر روشها و تنوع آنها در دانشگاههای مختلف و وجود برگه (فرم)های گوناگون و استفاده از اصطلاحات متنوع، نگاهی جامع و دوباره به موضوع می‌طلبد.

اهمیت این مسئله از آنجا روشن می‌شود که گاه در بعضی از دانشکده‌ها، ساعتها وقت صرف می‌شود تا آیین‌نامه‌ای تدوین کنند یا آیین‌نامه‌های موجود تفسیر

شود و تعارض و تناقض بخشنامه‌ها رفع گردد. برای نمونه، کارگروه تحصیلات تکمیلی، شورای پژوهشی، کارگروه دکتری، کارگروه پایان‌نامه و رساله، شورای آموزشی و پژوهشی و یا مشابه آن وظایفی دارند که گاه نشان از تداخل دارد. حدود اختیار استاد راهنما، مشاور و داور باید کاملاً روشن باشد. استادی که معمولاً پس از تکمیل کار پایان‌نامه دعوت می‌شود، استاد مدعو، ناظر یا داور نامیده می‌شود ولی در اینکه او چه اختیاراتی دارد هنوز بحثهایی وجود دارد. هر یک از این سه واژه بار معنایی خاصی دارد به این معنا که:

- آیا ناظر فقط باید نظارت کند؟
- آیا نظارت او شکلی و صوری یا محتوایی است؟
- آیا ناظر همان داور است؟
- آیا داور حق داوری دارد؟
- آیا او می‌تواند یک تنه به مخالفت برخیزد و جلوی تصویب پایان‌نامه را بگیرد؟
- چنانچه مسئله به بن‌بست رسید تکلیف چیست؟
- آیا در این باره در دانشکده‌های مختلف علاوه بر دستورالعمل، رویه‌هایی هم وجود داشته و دارد؟

- آیا این رویه‌ها جمع‌آوری و تدوین شده‌اند؟ همان‌طور که استفاده از اصطلاحات مختلف در بیان یک مقصود و مفهوم موجب تفسیرهای گوناگون و تشتت آرا در تصمیم‌گیریها می‌شود، وجود برگه‌های مختلف نیز موجب اختلاف در نحوه برداشت و در نتیجه، اتلاف وقت استاد و دانشجو می‌شود. قابل ذکر است که در یک بررسی در سال ۱۳۷۹ در یکی از دانشگاههای کشور معلوم شد که حدود ۱۷۰۰ نوع برگه وجود دارد که با تلاش کارشناسان آن را به یک‌دهم تقلیل داده‌اند.

اگر فرض کنیم که حدود بیست دانشگاه در کشور با ظرفیت دست کم سه دانشکده و هر دانشکده سه گروه تحصیلات تکمیلی داشته باشد و هر یک برگه خاصی برای طرح پیشنهادی تحقیق داشته باشند، احتمال وجود ۱۸۰ نوع برگه در این زمینه‌ها وجود خواهد داشت. اگر دانشگاههای علوم پزشکی را هم به این مجموعه اضافه کنیم تعداد برگه‌ها خیلی بیشتر از این خواهد شد.

در هر حال این کتاب به قصد راهنمایی دانشجویان کارشناسی ارشد و دکتری برای شروع کار پایان‌نامه و رساله نوشته شده است تا با توجه به نکات مندرج در آن پژوهش، نگارش و دفاع را با دغدغه کمتر، اطمینان خاطر بیشتر و با سرعت زیادتر به پایان برسانند.

به طبع در دانشکده‌هایی که واحد درسی سمینار تحقیق به این منظور وجود داشته باشد، خواندن مطالب این کتاب و رعایت نکات اشاره شده در آن مفید خواهد بود. ضمن اینکه بعضی از مسائل آن همیشه دستخوش تغییر و تجدید نظر است که باید مد نظر باشد. امید است دانشجویان عزیز و نیز استادان معززشان برای تکمیل‌تر شده این اثر از راهنمایی دریغ نوزند.

این کتاب در واقع گسترش یافته مقاله‌ای از این جانب است که در ۱۳۷۴ در مجله فصلنامه پژوهش و برنامه‌ریزی، شماره ۹ وابسته به معاونت پژوهش و برنامه‌ریزی وزارت فرهنگ و آموزش عالی وقت و نیز در کتاب «کتاب و کتابخانه، مدیریت و توسعه فرهنگی» در ۱۳۷۵ منتشر شده است. سپس در ۱۳۸۰ به شکلی گسترده‌تر در دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز با تعداد محدودی چاپ شد ولی ظاهراً منتشر نشد. در واقع، این متن، متن کامل و اصلاح شده است که امید است مورد استفاده قرار گیرد.

همان‌طور که گفته شد، هدف این کتاب ارائه درس روش تحقیق نیست. دانشجویان در درس روش تحقیق و آمار، مباحث مرتبط با روش تحقیق را به خوبی فرا می‌گیرند. در اینجا به مباحث روش تحقیق فقط اشاراتی شده که هم یادآوری برای دانشجویان باشد و هم کسی که به‌طور رسمی با درس روش تحقیق آشنا نبوده و یا آن را در دانشگاه نگذرانده است، کم‌وبیش با مباحث آن آشنا شود.

از این رو، فصل اول کتاب به مباحث کلی پایان‌نامه و رساله دانشگاهی می‌پردازد که در آن تعاریف پایان‌نامه و رساله و فرق آن با مباحثه و مناظره، ویژگی‌های دانشجوی، استادان راهنما و مشاور، و اهداف کلی پایان‌نامه و رساله مطرح می‌شود. فصل دوم به پیشینه پژوهش اختصاص دارد و اینکه هر تحقیقی باید متکی بر تحقیقات قبلی باشد. دانشجوی در این زمینه باید نهایت تلاش خود را در جهت شناخت و بررسی متون موجود در حوزه مورد بررسی خود به کار گیرد و حتی الامکان با افراد صاحب‌نظر به عنوان مرجع آشنا شود و اگر می‌تواند با آنها ارتباط برقرار کند. فصل سوم به مراحل اجرایی پژوهش

پایان‌نامه می‌پردازد و مراحل آن را از انتخاب تا به ثمر رساندن موضوع برمی‌شمارد. در این بخش است که دانشجوی پژوهشگر باید نکات مهم روش تحقیق را مدنظر قرار دهد و همواره واریسی کند که مبدا چیزی را از قلم انداخته باشد؛ به تعبیر روشن‌تر، آنچه را در درس روش تحقیق و آمار گذرانده است در اینجا تجربه کند، و از مطالعه دقیق و یادداشت‌برداری به‌منظور تجزیه و تحلیل درست نسبت به مطالب گردآوری شده غفلت نورد. فصل چهارم به نگارش پایان‌نامه و رساله می‌پردازد و در این جاست که دانشجو باید مطالب گردآوری شده را با معماری درست کنار هم بچیند و از همه قواعد و قوانین نگارشی و ادبی، به همراه پیوستاری متن از نظر علمی پیروی کند و چنانچه خود به‌تنهایی از عهده کار برنمی‌آید، از صاحب‌نظران حوزه موضوعی خود کمک گیرد. فصل پنجم به نگارش مقاله مستخرج از پایان‌نامه و رساله اختصاص دارد و اهمیت آن را بیان می‌دارد؛ مسئله‌ای که اغلب از طرف دانشجویان مورد غفلت قرار می‌گیرد و یا برای آن اهمیت درجه دومی قائل می‌شوند در حالی که، ارزش و اهمیت پایان‌نامه و رساله به مقاله یا مقالاتی است که از آن بیرون می‌آید و از این طریق است که به تولید علمی در سطح ملی، منطقه‌ای و احیاناً بین‌المللی کمک می‌شود.

در فصل ششم، برنامه دفاع و چگونگی انجام آن به منظور اجرای هر چه بهتر و تأثیرگذاری هر چه عمیق‌تر بر مخاطبان در جلسه دفاع بحث می‌شود و سرانجام در بخش آخر به طرحی اجمالی برای تعقیب همه مراحل تحقیق پایان‌نامه و رساله اشاره می‌شود و متعاقب آن پیوسته‌هایی کتاب را تکمیل می‌کند.

در خاتمه لازم می‌دانم از سرکار خانم دکتر فهیم‌نیا که با دقت این مجموعه را مطالعه کردند و اصلاحاتی را متذکر شدند و نیز دانشجویان کارشناسی ارشد ورودی ۱۳۸۷ دانشگاه تهران به خاطر همکاری در بازبینی مطالب تشکر کنم.

دکتر غلامرضا فدائی

استاد دانشگاه تهران

۱۳۸۸